

Vukoszávlyev Zorán: „Ne hagyjátok a templomot” A Magyar Katolikus Egyház templomépítészetének identitáskérdése a Kádár- korszakban

A II. világháborút követő első évtizedben drasztikus átmenettel lezajlott az állam és egyház szétválasztása Magyarországon. Az 1956-ot követő politikai átrendeződéssel induló évtizedben az államhatalom hol szigorúbb, hol enyhébb eszközökkel kezelte a "vallásosság kérdését", mely folyamat hamarosan elérte nyugvópontját. A szocialista társadalomban az egyház intézménye és a vallásosság nem szűnt meg - részben a belső kikényszerített békülékenységnek, részben a külső nagypolitikai helyzet változásának köszönhetően. 1964-ben az Apostoli Szentszékkal is egyezményt kötött a Magyar Népköztársaság – a VI. Pál pápa idején kiteljesedő 'Ostpolitik' a "vasfüggönyön" túlra már nyitottsággal tekintett. Az átmenet kezdeti időszaka szinte egybeesik a katolikus liturgikus megújulási folyamat intézményesülésével, a II. vatikáni zsinat 1962-65 közötti ülészakával, amely új templomképet alkotott a kereszténység második évezredének végéhez közeledve a hazai katolikusság számára is.

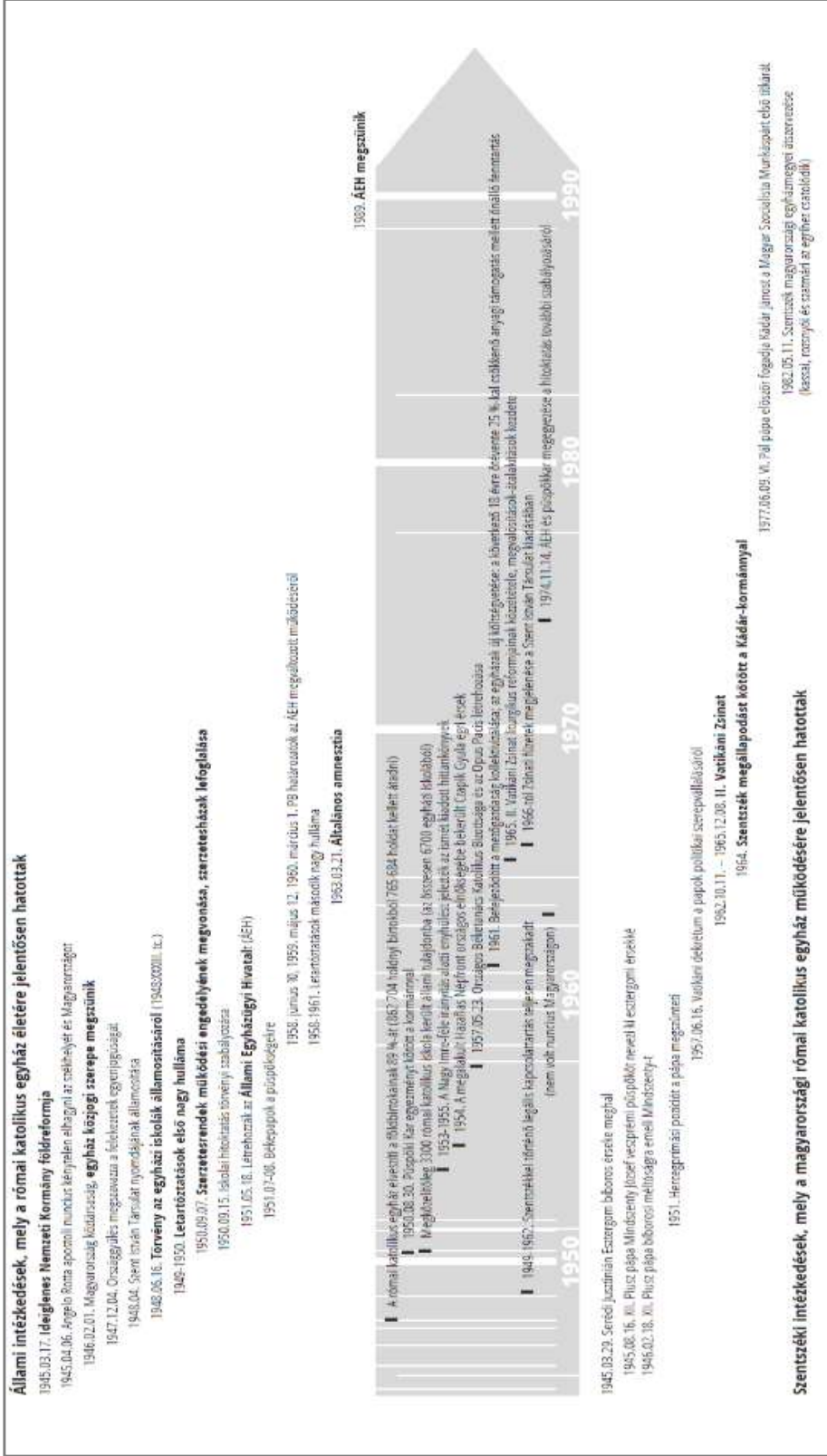
A Kádár-korszak gazdasági fellendülésének köszönhetően az építészet újra a nemzetközi tendenciákhoz kapcsolódhatott - a kulturális nyitás a hazai templomépítészet fejlődésében is tapasztalható. Mégis elmondhatjuk, hogy a változások dinamikája nem követi a nyugat-európai tendenciákat, az új liturgikus térformálásokhoz és építészeti megoldásokhoz a közösségek

kettősséggel viszonyultak. Hagyomány és megújulás, csalódottság és reménykedés, a közelmúlt tapasztalata és a közeljövő ideái között identitáskeresés jellemezte a híveket-közösségeket. A „szocialista modern” építészet fogadtatása a hazai templomépítészetben kétségekkel teli volt - az Egyház lelki megújulásának esztétikai vonatkozásai nem voltak egyértelműek. Tanulmányunkban az építészeti formálásban megjelenő változások befogadásának vagy elutasításának lelki oldalait vizsgáljuk, az identitás építészeti megfogalmazásának értelmezési köreit. A tanulmány rövid összegzést kíván nyújtani a Rákosi-korszakot követő Kádár-korszak egyházpolitikai jellemzőiről a legjelentősebb magyarországi keresztény egyház, a Katolikus Egyház működési lehetőségein keresztül. Tragikumok és reménységek közötti lét ez, mely a kádári időkben – általános nemzetközi politikai változásoknak köszönhetően kelet-európai folyamatokkal párhuzamosan – változásokon ment keresztül. E folyamatnak mérhető hatásai nem az első évtizedben, hanem jellemzően a '70-es évek végén, a '80-as évek közepén jelentkeznek az egyház életének teljes spektrumában. Az alapvető tendenciák környezetének ismertetésén át a főbb építészeti formák jellemzését kívánjuk adni, melyeket egyértelműen megújulásként értékelhetünk a templomépítészet területén. A fókusz egy gondolati kísérletre helyezük, mely a forma mögött alapvetően az identitáskeresésről szól egy megváltozott társadalmi közegben: egy szocialista ideológiájú, ateista beállítottságú országban a vallásosság közösségi megélésének terét értelmezve.

Magyarország a II. világháború befejeztét követő világhatalmi politikai döntések hatására a Szovjetunió irányította keleti blokk országainak részévé vált. Néhány év alatt kiépült a szovjet típusú ateista ideológiájú államhatalom. Az egyházak működésének módszeres korlátozását annak anyagi, majd közjogi és végül társadalmi bázisát érintő döntések sorozatával oldotta meg. 1951 májusában létrehozták az Állami Egyházügyi Hivatalt, melyen keresztül szellemi és fizikai értelemben is az állam teljes kontrollt kívánt gyakorolni az egyházak felett (Gergely 1985 és Balogh, 2008).

XIII. PRO SCIENTIA ARANYÉRMESEK KONFERENCIÁJA

1. számú ábra: Szentszék és Magyar Állam viszonya, 1945-89. (Urbán Erzsébet)

Az egyházak szovjet mintát követő megtörése azonban – mindezek ellenére – nem járt teljes sikerrel: a templomépítés gyakorlata mint a vallásosság és hit jelenlétének kifejeződése lassan csökkenő intenzitással, de egészen az '50-es évek végéig kitart (Vukoszávlyev-Urbán, 2016).

A katolikus egyház legfőbb szellemi vezetőjének, az 1949-ben koncepciós perrel bebörtönzött Mindszenty József prímásnak '56-os szerepvállalása minden felet óvatosságra intett. A forradalom levertét követően a bíboros-érsek a budapesti Amerikai Nagykövetségen talált menedéket – önmaga választott száműzetése mind politikai, mind egyházi szempontból lehetetlen helyzetet teremtett. Ezt örökölte meg tehát a Kádár-rendszer, mely előbb a békepapi mozgalom által óvatosabb, azonban '61-62-ben durva letartóztatás-sorozattal kívánta végérvényesen megoldani a „vallásosság problémáját”. Ekkorra azonban jelentősen megváltozott a nemzetközi politikai közeg: a Nyugat nyitottabb politikát kezdett folytatni a szocialista országokkal. Az egyházon belül is tapasztalható volt a váltás igénye: megváltozott társadalmi szerepének felismeréseként XXIII. János összehívta a II. vatikáni zsinatot 1962-ben, utóda, VI. Pál pedig meghirdette új Kelet-politikáját. A Magyar Állam a változások lehetőségét felismerve egyezmény létrehozását kezdeményezte a vatikáni Szentszéknél, és 1964-ben, még a három éves zsinat lezárulta előtt létrejött a megállapodás, elsőként a keleti blokk országai közül. Különös politikatörténeti fordulat, hogy a legjelentősebb problémaként megmaradt Mindszenty-ügy kérdése 1971-ben rendeződött: a Szentszék és a Magyar Állam közötti megegyezés alapján Mindszenty végül kénytelen volt elhagyni az országot (Balogh, 2015). 80 éves korában a pápa felmentette érseki pozíciójából – 1976-ban Lékai Lászlót nevezték ki a Magyar Katolikus Egyház vezetőjévé.

A hivatali működésben tapasztalt korábbi atrocitások közeli emléke, a személyes sérelmek és egyéni sorsokban megélt törések azonban nem maradtak, nem maradhattak hatás nélkül: meglátásunk szerint építészettörténetileg bizonyíthatóan – az 1965-ben zárult II. vatikáni zsinat újító szellemiségének hazai

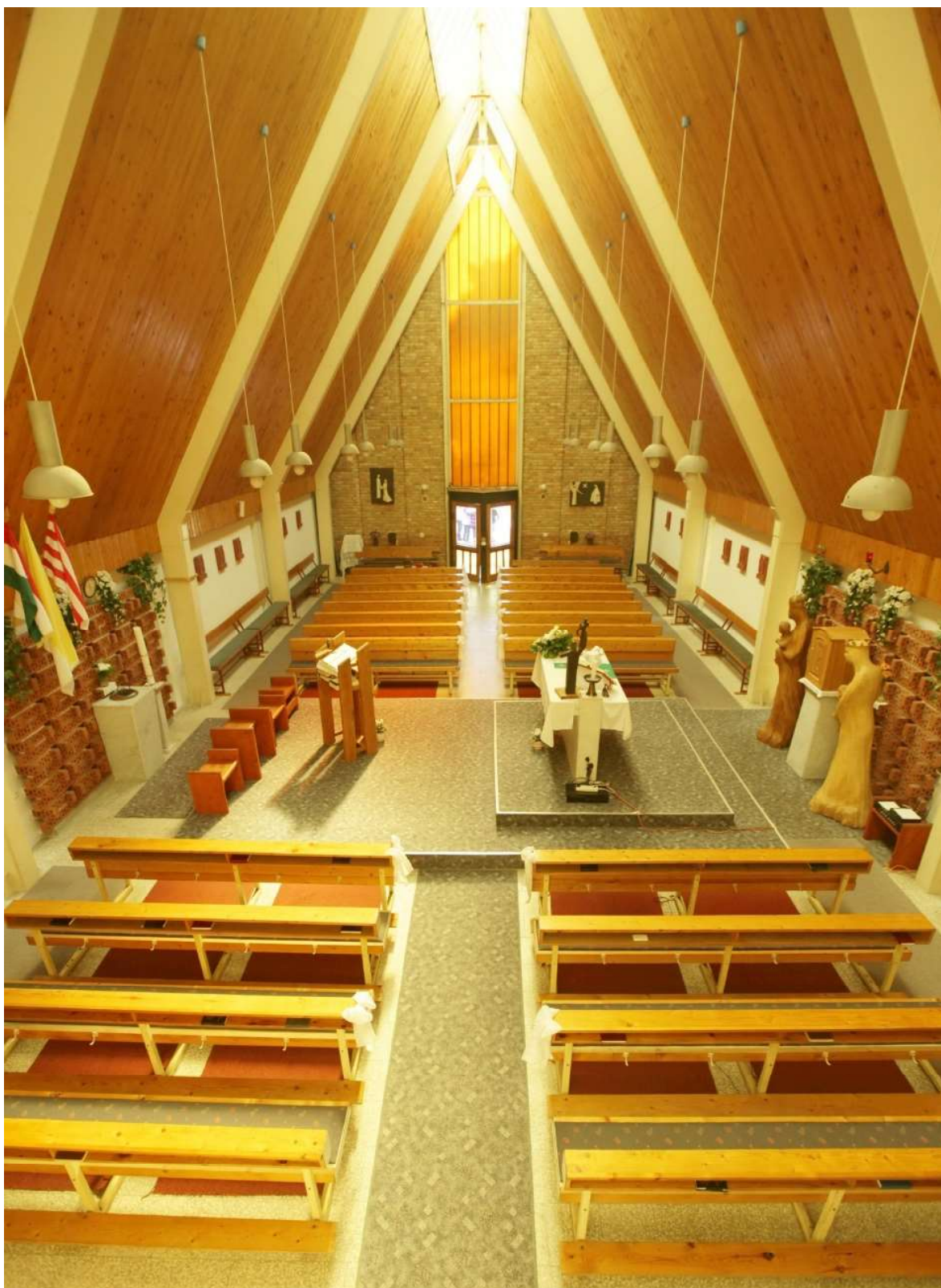
fogadtatásában. Részben az egyháztörténeti és politikai események egybeesése, részben pedig a közösségekben tapasztalható – személyes és csoportos – bizalmatlanság a folyamatok lassítását és a kezdeményezések nehéz fogadtatását eredményezte több esetben is.

A II. vatikáni zsinat liturgikus térformára vonatkozó ajánlásai teljesen váratlanul érték a hazai katolikus közösségeket. Míg Nyugat-Európában a „szembemisézés” formai kérdésével azonosított folyamat egy természetes fejlődésen, sőt kijelenthetjük, hogy hosszas útkeresésen és számos példán keresztül vezethetett az „intézményesülés” irányába, addig Magyarországon az államhatalom elleni küzdelem éveiben a „tradíciókhoz való ragaszkodás” miatt az akkor már világszerte terjedő új térformák nem jelentek meg. A II. vatikáni zsinatot követő átmeneti időszakból kiemelve: '65-67-ben készült el Csaba László hollóházi Szent László rk. temploma, mely kétségtelenül formabontó építészeti megformálású, térformálása azonban egyértelműen a hagyományosnak mondható tengelyes térszervezést mutatja, még ha az oltárasztal az új elveknek megfelelően már a híveknek „szembe fordítva” is került elhelyezésre. E térszimbolika nem kivételes a keresztény templomépítészetben – legismertebb megjelenése a református templomok esetében a hívek összefordított padosrai közé helyezett Úrasztala. (Sematikus képében alapvetően nagyon hasonlatossá vált a két térforma – Levárdy [1982, pp. 258-262.] nagy jelentőségű könyve is ezt mutathatta a laikus hívőknek.)

Ez a térformálási váltás, mint látjuk, számos történelmi eseménnyel esett egybe: a létéért küzdő, belső konfliktusokkal élő egyház és az államhatalmi elnyomástól, meghurcoltatásoktól ugyancsak meghasonulásban élő közösségek időszaka ez. Bármilyen szokatlan külső hatást ismét támadásként éltek meg, de legalábbis bizalmatlanul fogadhattak a '60-as évek közepén. Hipotézisünk szerint nem csak a hívek oldaláról, de egyházi személyekben is bizalmatlanság övezhette a protestáns templomokra jellemző térforma elterjesztésének szándékát. Ennek legfőbb jele, hogy nem egy templomban csak a '80-as évek elejére

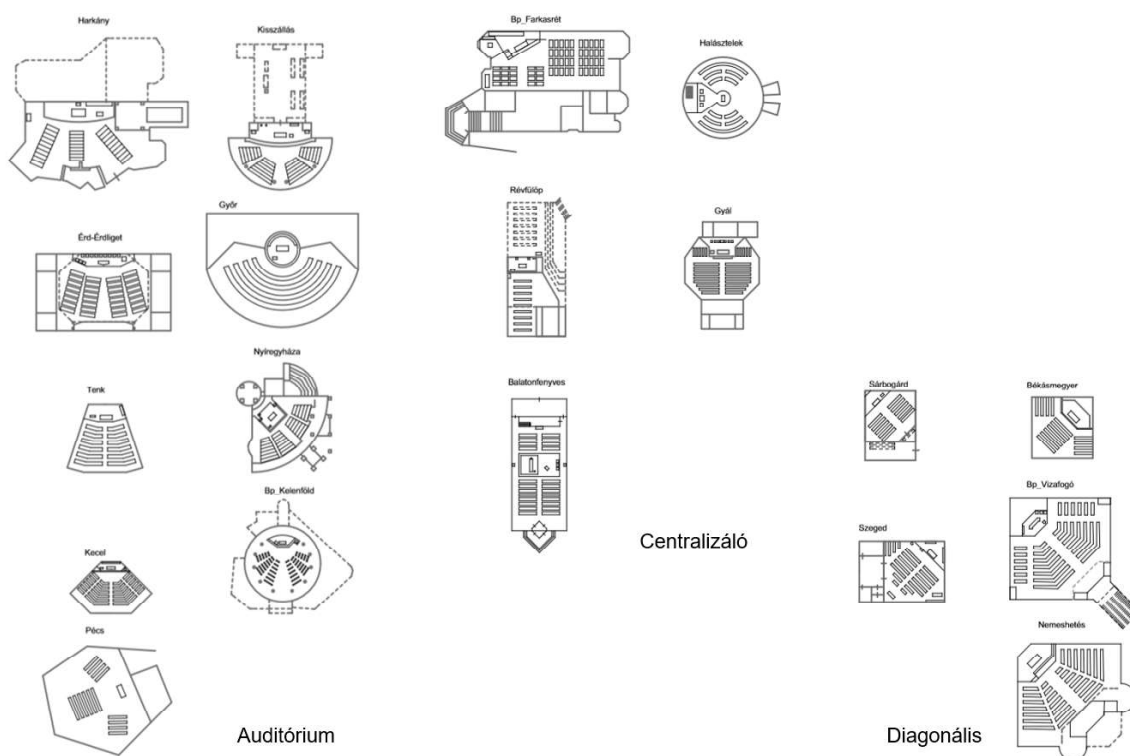
készül el a liturgikus tér átrendezése, a szembemisézésre alkalmassá tétele a templomnak. Természetesen a '70-es évekkel meginduló új templomok építésénél nem volt már kérdés az új térszemlélet alkalmazása, de majd csak a '80-as években jelennek meg hazánkban a tengelyes-axiális, tehát jellemzően hosszanti térszervezéstől eltérő, kísérletező megoldások vagy a kifejezetten centralitásra törekvő téralakítások (Halásztelek, Szent Erzsébet rk.tp., 1982. Csete György).

A magyar katolikus egyház belső megújulási folyamatának kérdése az identitásról szól. A tridenti szellemiséget mutató tengelyes térszervezés a hierarchiáról szólt, a triumfális egyház képének felelt meg évszázadokon keresztül. A II. világháború után a katolicizmusban azonban felerősödött a megváltozott társadalmi helyzetre és világrépre történő reagálás igénye: már nem a dicsőségesség hatalmi érzete, hanem a viszontagságok között egyensúlyt és békét találó közösségé került előtérbe. A közösség belső csendességének elérésére került a hangsúly, melyben az egyház alapjai újulnak meg. Szimbolikus értelmezésben ez az ókeresztény gyökerekhez fordulás, az asztalközösség szellemiségének megidézése. De a hazai egyház '45 után még hosszú ideig a hagyományos hierarchikus tér és hozzá kapcsolódó eszmeiségben látta a megmaradás lehetőségét az elnyomás évtizedei alatt. A Kádár-korszakban is közel két évtizednek kell eltelnie, mire az új egyensúlyi állapot mindkét fél részére elfogadható működése jeleként átütő megújulást tapasztalhatunk a templomépítészet terén is. 1977. június 9-én VI. Pál pápa magán-audiencián fogadta Kádár Jánost, melyen az államhatalom legmagasabb szintű reprezentánsa a farkasréti templom (Budapest-Farkasrét, Mindenszentek rk.tp., 1975-77. Szabó István) fotóját adta ajándékba.

2. ábra: Balatonfenyves, Szent Erzsébet rk.tp., 1975-77.
Török Ferenc. Szerző fotója

A '70-es évek kísérletező építészeti példái között vannak a nyugat-európai példák tapasztalataiból merítő egyedi megoldások (Balatonfenyves, Szent Erzsébet rk.tp., 1975-77. Török Ferenc), közkedvelt megoldássá vált a diagonális térszervezés (Nemeshegyes, Szeged, Sárbogárd), és a centralitást a tengelyességgel ötvöző ún. auditórium térforma (Érdliget, Harkány, Kecel, Nyíregyháza-Borbánya). Ezek magas kvalitása, nem egyszer különleges, alaprajzi-tér és tömegformálást szerkezetiséggel is ötvöző korszerű megoldások (Pécs-Postavölgy, 1981. Gettó József) mégsem terjedtek el egyöntetűen új templomaink építésének gyakorlatában. A templomok több mint fele (leginkább kisebb vidéki-falusi közösségek számára épülők esetén) továbbra is az évszázadok óta megszokott tengelyes alaprajzi szervezésű, nyeregtetős megoldásokat követte. Az ókeresztény közösség-centrikus térszervezést alapul vevő minták a Kádár-korszak hátralévő '80-as éveiben is alapvetően hasonló arányban épültek, jelentős arányváltozást a rendszerváltás sem hozott.

3. ábra: „Hazai katolikus templomépítészet 1970-80” c. kutatás, 2013-2015. BME Sacral Architecture Studio (Garai Gréta)

Máig tartó folyamatként kezelve a Kádár-korszakban létrejött, liturgikus térformálás váltásához köthető megújítási folyamatot megállapítható, hogy a Nyugat-Európában már az '50-es évek legelején megjelenő, a II. vatikáni zsinattal deklaráltan ajánlottá váló térszemlélet hazánkban csak lassan terjedt el – egyrészt az állam és egyház közötti (hívekre is hatással lévő) politikai ütközések, másrészt belső identitás-értelmezési bizonytalanságok miatt.

A tanulmány az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet által támogatott „Hazai templomépítészetünk 20. századi tendenciái” c. kutatás eredményeként jött létre.

Felhasznált irodalom

BALOGH Margit (2008): „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: BALOGH Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Budapest, Kossuth Kiadó.

BALOGH Margit (2015): *Mindszenty József I-II*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

GERGELY Jenő (1985): *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

LEVÁRDY Ferenc (szerk.) (1982): *Magyar templomok művészete*. Budapest, Szent István Társulat.

VUKOSZÁVLYEV Zorán (2015): *Perception of Latin America's church architecture in the time of II Vatican Council – Studies from East-Central Europe*. Actas del Congreso Internacional de Arquitectura Religiosa Contemporánea IV, Paper Borrador 01-6.

VUKOSZÁVLYEV Zorán – URBÁN Erzsébet (2016): *Magyarország templomépítészete 1945–1964 között – Vázlat az alkotóművészi értékeléssel megállapítható építészeti folytonosságról*. *Építés-Építészettudomány* Vol. 44. No. 3-4. pp. 247-315.